

СТАН ТА ДИНАМІКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ТРУДОВИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА**STATE AND DYNAMICS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST LABOR RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND THE CITIZEN**

Ждан М.Д., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені професора О. І. Процевського,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
ORCID.org/0000-0002-7773-0402

У статті розглядається стан та динаміка кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. Вказується, що кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод громадян є наочним прикладом тісного взаємозв'язку між злочинністю та соціально неврівноваженою системою цінностей і державних надбань. Частковий занепад економіки, зумовлений незадовільною політичною ситуацією, має деструктивний вплив на трудові відносини, що призводить до проблем малого та середнього бізнесу, зменшення кількості робочих місць та інших незадовільних результатів. Водночас, міграційні проблеми, пандемії тощо є вторинними факторами зменшення попиту на робочі одиниці, які мають наслідком масові, не завжди законні скорочення штатів. Зазначається, що негативний стан та динаміка кримінально протиправної діяльності в частині досліджуваних правопорушень може вважатись наслідком часткової рудиментарності кримінального законодавства, а також не повною мірою виваженим підходом до розташування досліджуваних кримінальних правопорушень по різних розділах КК України. Підсумовано, що відсоток кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та проти безпеки виробництва в період з 2018 по 2022 рік складає близько 1,08–1,15 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь за вказані роки, що свідчить про їх незначну розповсюдженість. Констатовано відсутність кореляції між даними, викладеними на офіційному сайті Державної служби статистики щодо травмування на виробництві та причин такого травмування із кількісним показником кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва на сайті Офісу Генерального прокурора, а також кількістю вироків, наявних в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Підсумовано, що більшість таких діянь залишаються латентними через низку причин, серед яких низький рівень правової освіти, не вміння захищати свої законні права та інтереси, недовіра до правоохоронних органів тощо.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, трудові права, динаміка, кримінально протиправна діяльність, безпека виробництва, травматизм, трудові відносини.

The article examines the state and dynamics of criminal offenses against labor rights and freedoms of man and citizen. It is indicated that criminal offenses against the labor rights and freedoms of citizens are a clear example of the close relationship between crime and the socially unbalanced system of values and state assets. The partial decline of the economy, caused by an unsatisfactory political situation, has a destructive effect on labor relations, which leads to problems of small and medium-sized businesses, a decrease in the number of jobs and other unsatisfactory results. At the same time, migration problems, pandemics, etc., are secondary factors in reducing the demand for labor units, which result in massive, not always legitimate layoffs. It is noted that the negative state and dynamics of criminally illegal activity in terms of the investigated offenses can be considered a consequence of the partial rudimentary nature of the criminal legislation, as well as a not fully balanced approach to the location of the investigated criminal offenses under various sections of the Criminal Code of Ukraine. It is summarized that criminal offenses against the labor rights of citizens and against production safety in the period from 2018 to 2022 make up about 1.08–1.15% of the total number of socially dangerous acts for the specified years, which indicates their insignificant prevalence. It was established that there is no correlation between the data presented on the official website of the State Statistics Service regarding injuries at work and the causes of such injuries with the quantitative indicator of criminal offenses against production safety on the website of the Office of the Prosecutor General, as well as the number of verdicts available in the Unified State Register of Court Decisions. Most of such acts remain latent due to a number of reasons, including a low level of legal education, inability to protect one's legal rights and interests, mistrust of law enforcement agencies, etc.

Key words: criminal offenses, labor rights, dynamics, criminally illegal activity, production safety, injuries, labor relations.

Постановка проблеми. Вивчення стану та динаміки кримінально протиправної діяльності в країні є одним із основних завдань сучасної кримінологічної науки. Оцінка реальної кримінологічної ситуації необхідна як для визначення найбільш розповсюджених видів кримінальних правопорушень, так і для прогнозування майбутніх потенційних криміногенних загроз, кримінальних трансформацій та пошуку способів уникнення такого загострення шляхом їх своєчасного попередження. Кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод людини і громадянина не можна охарактеризувати як такі, що складають значну частку в загальній кількості суспільно небезпечних діянь. Водночас, аналіз державної статистики та судової практики надає можливість стверджувати, що основною причиною низьких показників є висока латентність досліджуваного виду кримінальних правопорушень, часткова неспроможність кримінального законодавства та рудиментарність трудового. Отже, кримінологічна характеристика стану кримінально протиправної діяльності в частині посягання на трудові права громадян в цьому контексті набуває ще більшої актуальності та значення для наук кримінально-правового циклу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості кримінально-правового та кримінологічного

захисту права на працю розглядалися в роботах М. Сийп-локі, В. Тарасенко, В. Павликівського, І. Васильківської, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк та ін. При цьому сучасний стан та динаміка таких суспільно небезпечних діянь майже не ставали предметом дослідження вчених, що зумовило актуальність обраної теми.

Мета статті. Метою статті є розгляд стану та динаміки кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян в структурі загального стану кримінально протиправної діяльності в Україні.

Викладення основного матеріалу. Кримінальні правопорушення проти трудових прав і свобод громадян є наочним прикладом тісного взаємозв'язку між злочинністю та соціально неврівноваженою системою цінностей і державних надбань. Частковий занепад економіки, зумовлений незадовільною політичною ситуацією, має деструктивний вплив на трудові відносини, що призводить до проблем малого та середнього бізнесу, зменшення кількості робочих місць та інших результатів. Водночас, міграційні проблеми, пандемії тощо є вторинними факторами зменшення попиту на робочі одиниці, які мають наслідком масові, не завжди законні скорочення штатів.

Так, відповідно до даних, викладених на офіційному сайті Державної статистичної служби: у 2017 році було зареєстровано 1 698 безробітних громадян віком від 15 до 70 років; 23,2 % від загальної кількості були вивільнені з економічних причин; у 2018 році кількість таких громадян склала 1 578 осіб; і 20,7 % були вивільнені з економічних причин; у 2019 – 1 487, і 21,5 % вивільнені з економічних причин; у 2020 – 1 674, і 22,9 % вивільнені з економічних причин; станом на кінець 2021 року було зареєстровано 1 711 безробітних громадян, з яких 22,9 % вивільнені з економічних причин [1].

Регіональна система злочинності виступає складною, узагальноючою системою для злочинності та окремих її видів у районах, містах, селищах і т.ін., та базовою підсистемою для загальнодержавної системи злочинності. У більш складному вигляді система загальної злочинності ще нараховує відносно самостійні підсистеми: корисливу злочинність, рецидивну, організовану, злочинність неповнолітніх і т.ін. Такий само розподіл має, відповідно, і регіональна система, і система одиничних злочинів [2, с. 30]. Кримінальні правопорушення проти трудових прав та свобод осіб відрізняються за своєю структурою відповідно до територіальної ознаки, що зумовлено фактором найбільшої розповсюдженості певних професій. Тому, роблячи аналіз такого виду суспільно небезпечних діянь, необхідно враховувати економічний стан досліджуваного регіону, у тому числі наявність необхідної кількості робочих місць, розгалужену систему професій, наявності попиту на певні професії, рівень соціального захисту населення в досліджуваному регіоні тощо. Зокрема, також необхідно приділяти увагу такому чиннику як часовий проміжок, у який вчиняються такі протиправні діяння, співставляти особливості події кримінальних правопорушень із чинною нормативно-правовою базою, яка регулює трудові відносини з метою встановлення прогалин, які виступили детермінаційним фактором кримінально протиправної діяльності.

Кримінальні правопорушення проти трудових прав і безпеки виробництва не є розповсюдженими для сучасної української держави. Більшість таких діянь залишаються латентними через низку причин, серед яких низький рівень правової освіти, невміння захищати свої законні права та інтереси, недовіра до правоохоронних органів тощо. Суспільно небезпечні діяння проти безпеки виробництва також часто мають таку особливість, яка полягає у відсутності звернень потерпілих до правоохоронних органів, а також за можливості – до медичних закладів, або замовчування реальної причини травмування. Розповсюдженими також є випадки, коли особа, яка винна в порушенні вимог законодавства про охорону праці вмовлянням або погрозами утримує потерпілого від звернення за необхідною медичною допомогою або в разі невідкладної необхідності від свідчень про те, що травма відбулась на виробництві через небажання оприлюднювати такі факти перед територіальним органом Державної служби України з питань праці та управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України. Більш складними є ситуації, коли тяжкість травмування (тяжке ушкодження, потенційна інвалідність, смерть тощо) потребує проведення спеціального розслідування; додатково мають бути сповіщені про це також місцева держадміністрація або орган місцевого самоврядування, орган галузевої профспілки вищого рівня, або територіальне профоб'єднання та Національна поліція.

Аналіз державної статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора, дозволяє стверджувати, що офіційна ситуація щодо стану кримінально протиправної діяльності в частині порушення трудових прав громадян є достатньо позитивною, так само, як і тенденції. Статистичні дані за останні п'ять років (з 2018 по грудень 2022 року) свідчать про те, що досліджувані суспільно

небезпечні діяння в сукупності складають близько 1–2 % від загальної кількості кримінальних правопорушень, які вчиняються в Україні протягом одного року.

Вивчення даних, викладених на офіційному сайті Державної служби статистики, також дозволили підсумувати, що страйки не є популярним феноменом сучасної держави. Так, випадки страйків були зафіксовані лише у 2017 році (брали участь 23 підприємства промисловості, кількість учасників склала 2,1 тис. осіб, кількість невідпрацьованих годин на одного страйкуючого – 66) та у 2021 році (брали участь працівники освіти загальною кількістю 700 осіб, загальна кількість невідпрацьованих годин на одного страйкуючого склала 4 години). Рішення одного колективного спору за результатами страйку також було відмічено у 2012 році (виробничий та територіальний рівень), 2013 (виробничий та територіальний рівень) та 2015 році (виробничий та територіальний рівень). При тому, за останні роки було вирішено 50,4 % трудових спорів. Загальна кількість останніх склала 1 652 спори [1].

Достатньо актуальною залишається проблема заборгованості заробітної плати. Відповідно до статистичних даних, у 2018 році сума несплаченої зарплати склала 2 819 392 тис. грн, у 2019 – 2 039 688 тис. грн, у 2020 – 2 725 388 тис. грн, у 2021 – 3 942 786 тис. грн, у 2022 – 3 072 331 тис. грн [1]. Такі суми підтверджують факт наявності певної економічної нерівноваженості та потенційної ймовірності зловживання своїми повноваженнями з боку роботодавців.

Водночас уваги також потребує ситуація із виробничим травматизмом. Відповідно до статистики, у 2018 році кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала 5 424 особи (74,4 % отримали травми, пов'язані з виробництвом). Серед них 26,5 % потерпілих – особи жіночої статі, 1,5 % – перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, 14,2 % – зі смертельним наслідком, у 8,44 % осіб встановлено інвалідність. У 2019 році кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала 4 957 особи (88,6 % осіб отримали травми, пов'язані з виробництвом). Серед них 24,1 % потерпілих – особи жіночої статі, 2,4 % – були в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, 8,2 % – зі смертельним наслідком, в 11,5 % осіб встановлено інвалідність. У 2020 році кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала 14 689 осіб (45,2 % осіб постраждали від травматизму, пов'язаного з виробництвом). Серед них 24,2 % потерпілих – особи жіночої статі, 0,5 % – перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, 2,6 % – зі смертельним наслідком, у 3,3 % осіб встановлено інвалідність. У 2021 році кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком склала 45 570 осіб (27 % осіб отримали травми, пов'язані з виробництвом). Серед них 18,5 % потерпілих – особи жіночої статі, 0,1 % – перебували в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, 3,6 % – зі смертельним наслідком, у 0,9 % осіб встановлено інвалідність [1].

Водночас судова практика за фактами кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва є незначною. Зокрема, наприклад, у Єдиному державному реєстрі досудових рішень за ст. 271 КК України (порушення вимог законодавства про охорону праці) наявні 150 вироків, за ст. 273 КК України (порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах) – 23 вироків, за ст. 274 КК України (порушення правил ядерної або радіаційної безпеки) вироків відсутні,

за ст. 275 КК України (порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд) є лише два вирокі. Найбільш розповсюдженою є 272 ст. КК України (порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпечністю) – 900 вироків [3]. Ураховуючи те, що вказані дані охоплюють період з 2001 по 2023 рік, то вони можуть мати два пояснення: 1) відсутність напрацьованого механізму досудового розслідування таких суспільно небезпечних діянь, що призводить до ускладнення процесу прийняття адекватних процесуальних рішень. У цьому контексті також необхідно зазначити, що Головне слідче управління Національної поліції України навіть не узагальнює таку інформацію, оскільки кримінальні правопорушення проти трудових прав та проти безпеки виробництва не віднесені до категорії важливих або резонансних. Це має наслідком неповноцінну статистичну інформацію, яка майже унеможливує процес створення стратегій запобігання; 2) латентність кримінальних правопорушень, зумовлена їх жертвами.

Необхідно зауважити, що такий стан та динаміка кримінально протиправної діяльності може вважатись наслідком часткової рудиментарності кримінального законодавства, а також не повною мірою виваженим підходом до розташування досліджуваних кримінальних правопорушень по різних розділах КК України. Кримінальне законодавство Української РСР 1960 року передбачало майже ті самі протиправні діяння. Зокрема, до кримінальної відповідальності особа могла бути притягнута за перешкоджання законній діяльності профспілок, порушення законодавства про працю (норма передбачала вчинення низки таких дій, як незаконне звільнення працівника з роботи або невиконання рішення суду про поновлення на роботі з особистих мотивів, повторне протягом року після накладення адміністративного стягнення порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати або виплата їх не в повному обсязі, а так само інше грубе порушення законодавства про працю, вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форм власності або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності. Отже, фактично, вмішувало декілька нових складів, об'єднаних за об'єктивною ознакою в одне), відмову в прийнятті на роботу вагітної жінки, переслідування громадян за критику та за порушення вимог законодавства про охорону праці (порушення вимог законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці посадовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форм власності або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення створювало небезпеку для життя або здоров'я громадян).

Цікавим є і підхід до кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян, викладений у проєкті нового Кримінального кодексу України (станом на 30 січня 2023 року), у якому вчені, які входять до складу робочої групи, запропонували відносити перешкоджання законній професійній діяльності журналіста до кримінальних правопорушень проти приватності. Водночас було запропоновано порушення трудових прав викривача, невиконання заробітної плати, невиконання установленої законом чи договором виплати відносити до злочинів проти соціально-економічних прав людини, а порушення права на соціальне забезпечення та перешкоджання участі у страйку – до проступків. Безпека виробництва залишилась поза увагою. Такого роду тенденції у законопроектній роботі свідчать про відсутність єдиного підходу до визначення об'єкта таких суспільно небезпечних діянь, що має наслідком розбалансування кримінального законодавства, неспроможність якого сприяє вчиненню такого роду кримінальних правопорушень.

Відповідно до доктринальних положень, безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти тру-

дових прав особи, відповідно, є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права громадян у сфері трудових відносин. Безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва є суспільні відносини, які забезпечують передбачене Конституцією України право кожної людини на належні, безпечні та здорові умови праці.

У Конституції України передбачено чотири основні статті, які закріплюють трудові права громадян. Так у ст. 43 Закону вказано, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів, відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вирокі чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом [4]. Отже, цим приписом Конституція визначає перелік прав та свобод громадян, посягання на які визнані протиправними та передбачені як кримінальні правопорушення в національному кримінальному законодавстві. Водночас, залишається не повною мірою зрозумілим рішення законодавця розмежувати по різних розділах кримінальні правопорушення проти трудових прав та проти безпеки виробництва, які фактично утворюють сукупність суспільних відносин у сфері праці.

У ст. 44 Закону також вказано, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті в страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону. Ст. 45 закріплює положення щодо права працюючих громадян на відпочинок. Нормативно-правовим актом закріплено, що це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи в нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом. У ст. 46 Конституції передбачено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ й організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [4]. Отже, конституційні норми в частині захисту трудових прав громадян перебувають в одній площині із забороненими кримінальним законодавством

діяннями, що є логічним, з огляду на сутність та зміст об'єкту кримінального правопорушення, сталий підхід до якого відтворює цей феномен як захищені Конституцією певні суспільні відносини, на які здійснюється протиправний вплив. Перелічені конституційні положення свідчать про те, що об'єктом кримінальних правопорушень проти трудових прав та проти безпеки виробництва є суспільні відносини, які забезпечують конституційні права громадян у сфері трудових відносин.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що кримінальні правопорушення проти трудових прав і безпеки виробництва не є розповсюдженими для сучасної української держави. Суспільно небезпечні діяння проти безпеки виробництва також часто мають таку особливість, яка полягає у відсутності звернень потерпілих до правоохоронних органів, а також за можливості – до медичних закладів, або замовчування реальної причини травмування. Аналіз державної статистики дозволив підсумувати, що відсоток кримінальних правопорушень проти трудових прав громадян та проти безпеки виробництва в період з 2018 по 2022 рік складає близько 1,08–1,15 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь за вказані роки, що свідчить про їх незначну розповсюдженість. Водночас, встановлено відсутність кореляції між даними, викладеними на офіційному сайті Державної служби статистики щодо травмування на виробництві та причин такого травмування із кількісним показником кримінальних правопорушень проти безпеки виробни-

цтва на сайті Офісу Генерального прокурора, а також кількістю вироків, наявних в Єдиному державному реєстрі судових рішень: (ст. 271 КК України (порушення вимог законодавства про охорону праці) – 150 вироків, за ст. 273 КК України (порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах) – 23 вироків, за ст. 274 КК України (порушення правил ядерної або радіаційної безпеки) вироків відсутні, за ст. 275 КК України (порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд) є лише два вироків. Найбільш розповсюдженою є 272 ст. КК України (порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою) – 900 вироків.

Враховуючи те, що вказані дані охоплюють період з 2001 до 2023 року, вказане може мати два пояснення: 1) відсутність напрацьованого механізму досудового розслідування таких суспільно небезпечних діянь, що призводить до ускладнення процесу прийняття адекватних процесуальних рішень. У цьому контексті також необхідно зазначити, що Головне слідче управління Національної поліції України навіть не узагальнює таку інформацію, оскільки кримінальні правопорушення проти трудових прав та проти безпеки виробництва не віднесені до категорії важливих або резонансних. Це має наслідком неповноцінну статистичну інформацію, яка майже унеможлиблює процес створення стратегій запобігання; 2) латентність кримінальних правопорушень, зумовлена їх жертвами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики. UR: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Бабенко А. М. Регіональна система злочинності, її місце у загальній системі злочинності та деякі закономірності функціонування. *Форум права*. 2014. № 2. С. 29–36.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua>.
4. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.